

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Barcelona
Quaderns
d'Història

Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana

Ramon Grau
Coordinador

BQH18

La durabilitat d'una capital política: Barcelona, 1479-1714

Xavier Torres Sans*

El lema de l'XI Congrés d'Història de Barcelona, *La ciutat en xarxa*, respon, sens dubte, a les interpel·lacions del moment actual, però també, tal com mostra el tríptic de la convocatòria, a la intencionalitat dels organitzadors, que han volgut cridar l'atenció sobre un fenomen essencialment metodològic, com és el dels avantatges derivats d'allò que en podem dir el disseny d'unes escales o uns espais de recerca inèdits o menys convencionals, per no dir menys territorials.¹ Així, si al seu dia l'alternativa va ser l'anomenada microhistòria, el tret definitori de la qual –recordem-ho– era una «reducció de l'escala d'observació» i una anàlisi «microscòpica i intensiva» del material,² en els darrers anys, per contra, les ciències socials han posat l'èmfasi en la *world history* i les xarxes comunicatives de gran abast.

Es diu que la raó del canvi és que algunes unitats d'anàlisi històrica o sociològica esdevingudes clàssiques, com ara l'estat-nació i les seves inevitables fronteres, han perdut, a hores d'ara, consistència, i fins i tot capacitat explicativa. Però s'afegeix que, ben mirat potser no han estat ben bé mai tan importants o gaire explicatives. Present i passat, doncs, obliguen a (re)examinar els fenòmens de connexió i interacció entre grups, pobles i cultures, transfronterers per definició, i que poden prendre una gran varietat de formes o manifestacions: el parentiu, la religió, els intercanvis econòmics, la cooperació política o la rivalitat militar. En qualsevol de les seves variants, però, allò important és que els interessats intercanvien informació (sigui en forma d'idees, tecnologia, mercaderies, malalties, etcètera) i que aquest intercanvi influeix en el seu capteniment ulterior.³

Però els imperatius metodològics de la *world history* són aplicables a escala local? La innovadora i laboriosa recerca d'Albert Garcia Espuche sobre la Barcelona del període 1550-1640 és una prova, a escala catalana, dels guanys comparatius d'una història urbana d'aquesta índole: agafar grups o xarxes de ciutats, amb el seu rerepaís corresponent, i no pas les ciutats d'una en una i encerclades en els seus murs respectius.⁴ D'aquesta manera es fa ben evident la peculiar i

* Universitat de Girona.

1. Vull agrair els comentaris i suggeriments dels amics i col·legues Ramon Grau i Biel Jover.

2. Segons un dels seus creadors, Giovanni LEVI, «Sobre microhistòria», dins Peter BURKE (et alii), *Formas de hacer Historia*, Madrid, Alianza, 1993 [1991], cap. 5 (citació, pàg. 122). Vegeu, a més, Jacques REVEL (dir.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Paris, Gallimard-Le Seuil, 1996.

3. J. R. McNEILL i W. H. McNEILL, *The Human Web. A Bird's-Eye View of World History*, Nova York, Norton, 2003 (trad. cast., *Las redes humanas. Una historia global del mundo*, Barcelona, Crítica, 2004, pàg. 1-4).

4. Vegeu la monografia clàssica de Jan DE VRIES, *European Urbanization, 1500-1800*, Londres, Methuen, 1984 (trad. cast., *La urbanización de Europa, 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1987).

insospitada trajectòria barcelonina en aquell “segle decisiu”, quan la capital catalana, i el capital mercantil barceloní, lluny de restar en decadència o doblement estancats (que és la impressió que se’n treu si no se surt de la ciutat), aparellaren en profit propi una àmplia “corona territorial”, el perímetre de la qual anava des de Sant Feliu de Guíxols (a llevant) fins a Vilanova i la Geltrú (a ponent), i tot passant, terra endins, per Igualada, Cardona i la Plana de Vic. No era pas un domini territorial estricte ni tampoc una reedició de l’antic carreratge medieval,⁵ sinó un intercanvi desigual de fluxos econòmics de contorns i geografies prou imprevisibles. El resultat de tot plegat va ser una ciutat, Barcelona, que era més capital (econòmica) que mai, o almenys més que no pas abans.⁶

Però, i políticament? Es pot dir que era també “més capital que mai”, la Barcelona dels segles xvi i xvii? Algunes fites ben conegudes no conviden pas a l’optimisme. Com és ben sabut, en el decurs del segle xv Barcelona va perdre la capitalitat política de la Corona d’Aragó. Primer, en benefici de Nàpols, en temps d’Alfons el Magnànim;⁷ i fins i tot de València, a la llarga, i ni que fos únicament en la vessant econòmica.⁸ Tot seguit, i arran de la unió de les corones de Castella i d’Aragó (1479), i la subseqüent inserció en l’Imperi de la Casa d’Àustria (1516), en favor d’una capital castellana, inicialment itinerant i ulteriorment sedentaritzada a Madrid.⁹ I, tanmateix, l’antiga ciutat comtal va mantenir no sols una preeminència local indiscutible, a escala catalana, sinó fins i tot una capacitat de maniobra no gens negligible al si de la Monarquia Hispànica i en el context, aparentment més aclaparador, de l’Europa de monarquies compostes del període. Pel que fa al Principat, el fet ja va ser remarcat fa uns anys per Núria Sales:

Són molts i [prou] variats els camps en què els consellers barcelonins actuen en aquells segles [xvi i xvii] com a representants de tot un país [i] no pas simplement dels interessos d’una ciutat.¹⁰

El protagonisme de la ciutat, però, no va ser menor en alguns dels grans conflictes bèl·lico-dinàstics de l’època: de la batalla naval de Lepant (1573), posem per cas, fins a la Guerra de Successió a la Corona Hispànica a començament del segle xviii.

5. M. Teresa FERRER MALLOL, *L’associació de municipis a l’Edat Mitjana. El carreratge de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1999.
6. Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Madrid, Alianza, 1998. Vegeu, també, Jaume DANTÍ (coord.), *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Barcelona, R. Dalmau, 2005.
7. Alan RYDER, *The Kingdom of Naples under Alfonso the Magnanimous*, Oxford, Oxford University Press, 1976 (trad. cast., *El Reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1987).
8. Ernest BELENGUER, *València en la crisi del segle xv*, Barcelona, Edicions 62, 1976.
9. David R. RINGROSE, «Madrid y la economía castellana», dins l’obra del mateix autor, *Imperio y península. Ensayos sobre historia económica de España (siglos XVI-XIX)*, Madrid, Siglo XXI, 1987, pàg. 125-137.
10. Núria SALES, «Projecció exterior», dins Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana/Ajuntament de Barcelona, 1992, vol. IV, pàg. 359-382 (citació, pàg. 361). Sobre la paradoxa, vegeu també Manuel ROVIRA i Sebastià RIERA (coord.), *El temps del Consell de Cent, II. La persistència institucional, segles xvi-xvii*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (BQH, 5), 2001; Jaume DANTÍ, *El Consell de Cent de la Ciutat de Barcelona (1249-1714)*, Barcelona, R. Dalmau, 2002; i Eva SERRA, «Poder polític: municipi, Generalitat i virrei», dins Eulàlia DURAN i Eulàlia MIRALLES (coord.), *La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l’Edat Moderna*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (BQH, 9), 2003, pàg. 25-50.

Sobre la centralitat de la ciutat i el Consell de Cent en l'escena política catalana, els testimonis, tot i ser contradictoris, són tan regulars com concloents al cap i a la fi. A desgrat de conflictes i picabaralles periòdiques amb altres viles i ciutats del país, la primacia de Barcelona era innegable. Sales ha recollit algunes mostres d'aquesta ferma relació "d'amor-odi", si se'n pot dir així, entre país i capital; o més exactament potser, entre les autoritats barcelonines i tota la resta. Efectivament, no tothom acatava la preeminència de Barcelona, sobretot quan la ciutat s'arrogava la representació sencera del braç reial del Principat. Tal com escrivien, l'any 1588, uns cònsols de la vila de Perpinyà força empipats:

Lo cap nostre y de todas las ciutats y viles de Cathalunya és lo rey nostre senyor, i no la ciutat de Barcelona.

Unes dècades després, la malfiança era encara ben viva. A la vigília de les Corts de 1626, els consellers de Vic demanaven:

Que la ciutat de Barcelona no puga determinar ni resoldre cosa alguna al bé públic del present Principat que primer no sien cridats, citats i oïts los síndics de les [altres] ciutats.¹¹

De manera simultània, però, els senyals de deferència o reconeixement són també força eloqüents. Aquest fou el cas, per exemple, d'alguns pobles de l'Urgell i de la Ribera de Sió, que l'any 1616, quan cercaven ajut financer per fer una nova sèquia, s'adreçaren, espontània i literalment, «a la Noble e Insigne Ciutat de Barcelona, com a Cap del present Principat de Cathalunya». La fórmula –Cap del Principat, i no solament del braç reial, com en el cas anterior– no era innocent, és clar, ni segurament tampoc no complaïa tothom. Però es mantingué al llarg de tot el període; i fins i tot en uns contextos o formats prou diversos. Així, el no gaire pro-barceloní Andreu Bosch, un jurista perpinyanès de principis del segle XVII, no sols emprava l'enunciat «Cap y metròpoli del Principat de Cathalunya», sinó que, a més, presentava la ciutat comtal «com un altre Roma», és a dir, com a «pàtria comuna» de tots els catalans; un concepte extret del *Digest*, cultivat per juristes com ara Tomàs Mieres (1400-1474) i Miquel Ferrer (1526-?), i més endavant per juristes-cronistes locals com ara Joan Pau Xammar.¹² De manera semblant, alguns publicistes de la Guerra dels Segadors, a sou –tot s'ha de dir– de la ciutat, tampoc no dubtaven a descriure la capital com el veritable «cap i casal» de Catalunya, tal com feia Francesc Martí i Viladamor a la seva *Notícia Universal de Cataluña*, segons el qual Barcelona era la «principal ciudad y cabeça de toda Cataluña». Per la seva banda, Gaspar Sala encara era més ditiràmbic:

11. John H. ELLIOTT, *La revolta catalana, 1580-1640*, Barcelona, Vicens Vives, 1966, pàg. 212.

12. Andreu BOSCH, *Summari, index o epitome dels admirables i nobilissims títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, Perpinyà, P. Lacavalleria, 1628, lib. IV, cap. 3, pàg. 381; Joan Pau XAMMAR, *Civilis doctrina de antiquitate et religione, regimine, privilegiis et praeheinentis inclytae Civitatis Barcinonae*, Barcelona, G. Nogués, 1644, cap. 9, pàg. 50: «Civitas Barcinonae est communis Patria Cathalanorum». El mateix Xammar (pàg. 316) atribuïa la condició de «cap» del Principat a sengles privilegis de Pere II (1339), Ferran II (1515) i l'emperador Carles (1533).

Es Barcelona en el mundo famosa por su nombre: en Europa, ilustre por su comercio; en España, imbiada por su cielo y suelo; en Cataluña, metrópoli y cabeza por sus privilegios.

Però la cosa no acabava aquí. Barcelona era també, segons el mateix autor, «el fundamento del edificio político de Cataluña». ¹³ Era, certament, una conjuntura excepcional. Passà el mateix, però, en escrits força posteriors i de provada lleialtat dinàstica austríaca on Barcelona continuava sent la «cabeça y metrópoli del Principado de Cataluña». ¹⁴

Literatura o propaganda a banda, hi ha, a més, la pràctica local i prou habitual de romandre a l'espera de la presa barcelonina de decisions, com ara quan es volgué fer signar un seguit d'unions i germandats contra el bandolerisme, a principis del segle XVII. ¹⁵

Però no eren únicament els afers locals. La Diputació, arribat el cas, tampoc no podia estar-se del Consell de Cent i del seu parer, com ara quan sollicità a les autoritats barcelonines, l'any 1621, arran del traspàs de Felip III, un dictamen sobre l'activació de la vice-règia, és a dir, sobre el «modo se avia de gobernar Catalunya no havent jurat lo rey nostre senyor». ¹⁶ En conclusió, políticament la Barcelona del període tampoc no sembla ser estrictament Barcelona; no sols marca la pauta municipal del país, sinó també la catalana, ni que sigui, és clar, de bracet o en consonància amb la Diputació. Vet aquí, doncs, la paradoxa d'una «capitalitat sense capital». ¹⁷

Un fenomen semblant resulta encara més remarcable pel fet que, a escala catalana, la municipalitat barcelonina havia de competir amb (almenys) altres dues xarxes polítiques igualment o potencialment en auge i amb una decidida vocació abassegadora, és a dir, de representació del conjunt territorial o provincial: la monarquia, encarnada per la Lloctinència reial i la Reial Audiència, i la Generalitat o Diputació; el rei i la «terra», en suma. ¹⁸ De la mateixa manera, i de portes enfora, l'absolutisme monàrquic, aparentment tan incontestable, tampoc no va anul·lar completament Barcelona i el seu Consell de Cent; si més no, abans de la derrota de la Guerra de Successió i el subseqüent decret de Nova Planta. Són constatacions força evidents, potser, però que no tenien res d'inevitables de bon començament, i que demanen, per tant, una explicació. Tal i com s'exposa a continuació, una durabilitat semblant té força a veure, d'una banda, amb les condicions locals, però també, i d'altra banda, amb la peculiar estructura de les anomenades monarquies compostes del període.

13. [Francesc MARTÍ VILADAMOR], *Noticia Universal de Cataluña*, Barcelona, 1640, pàg. 29, obra dedicada als consellers de Barcelona; i Gaspar SALA, *Epítome de los principios y progresos de las guerras de Cataluña en los años 1640 y 1641, y señalada vitoria de Monjuíque*, Barcelona, P. Lacavalleria, 1641, obra dedicada als diputats catalans i als consellers barcelonins (citació, cap. XXV).

14. [Serapio BERART], *Manifestación en que se publican muchos y relevantes servicios y nobles hechos con que ha servido a sus señores reyes la excelentísima ciudad de Barcelona*, [Barcelona, 1697], pàg. 2.

15. Xavier TORRES, *Els bandolers (s. XVI-XVIII)*, Vic, Eumo, 1991, pàg. 170.

16. *Dietari de Jeroni Pujades*, vol. III (1621-1625), a cura de Josep M. Casas Homs, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1975, pàg. 45.

17. Un tema enunciat ja per James S. AMELANG, «Peculiaritats barcelonines», dins Josep M. FRADERA i Enric UCÉLAY-DA CAL (ed.), *Noticia Nova de Catalunya. Consideracions crítiques sobre la historiografia catalana als cinquanta anys de Noticia de Catalunya de Jaume Vicens Vives*, Barcelona, CCCB, 2005, pàg. 39-60 (vegeu pàg. 46-47, sobre Barcelona com a «capital informal»).

18. Sobre l'auge de la Diputació, Miquel PÉREZ LATRE, *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*, Catarroja / Barcelona, Afers, 2004; del mateix autor, *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo, 2003.

Barcelona i Catalunya

Alguns d'aquests factors locals són fàcilment identificables i tenen a veure, en suma, amb allò que podem dir-ne l'asimetria urbana del Principat. Cap altra ciutat, efectivament, no fa ombra a Barcelona durant tot el període considerat. Segons el fogatge de 1553, la ciutat comtal, amb prop de 6.500 focs (o més de 30.000 habitants), era, demogràficament parlant, tres vegades i mitja més gran que la segona població del rànquing, Perpinyà (altrament abocada, ben aviat, a un procés de decadència i despoblació no gaire estudiat fins ara). Girona, Lleida i Tortosa fregaven o superaven lleugerament aleshores el miler de focs (o els 5.000 habitants), mentre que Vic vorejava tot just els 600 focs (o 3.000 habitants). La ulterior evolució urbana del Principat, no sempre ben coneguda per la manca de censos o estadístiques regulars i generals, tot i no afavorir especialment Barcelona (amb un sostre màxim d'uns 40.000 habitants en el millor dels casos), penalitzà encara més, en termes relatius, les capitals de segona fila, que van perdre població en benefici de viles intermèdies, com ara Figueres, Torelló o Mataró.¹⁹

Pel que fa a les activitats econòmiques, el desplaçament de l'activitat manufacturera al rerepaís de viles i masies tampoc no trastocava la jerarquia urbana barcelonina: la "terciarització" correlativa de l'estructura d'ocupacions no és pas un senyal de decadència econòmica. Per contra, una activitat mercantil redoblada volia dir un increment de recursos: taxes municipals sobre la circulació de mercaderies, arrendaments de "taules" de queviures, etc. Quant pujava tot plegat? No tenim encara una veritable història o seqüència de la moderna hisenda municipal barcelonina (a diferència de la ben estudiada fiscalitat medieval)²⁰ ni tampoc una història comparada de la fiscalitat municipal catalana. Algunes xifres de principis del segle XVII suggereixen, però, un ordre de magnitud: si l'administració virregnal ingressava prop de 40.000 lliures anuals, i la Diputació unes 170.000 (tot i que en podia gastar més i tot en una sola anualitat), la ciutat de Barcelona recaptava prop de 80.000 lliures l'any.²¹ Xifres a banda, quan els conflictes són dilatats, com ara a la Guerra dels Segadors, a Catalunya l'única caixa que aguanta és la de Barcelona, i això és potser la prova definitiva de la seva solvència. No és estrany, doncs, que cap altra ciutat del Principat gosi fer-li ombra; llevat potser d'un efímer episodi secessionista de Perpinyà els anys 1627-1629: una temptativa -fallida- de "recapitalització" septentrional.²²

Però, n'hi ha prou amb aquesta mena de factors? Com diu una màxima suposadament popular, els diners no ho són tot. I pel que sembla, les vicissituds de les finances barcelonines són una corroboració de la dita, perquè massa sovint la caixa era buida o gairebé, i l'endeutament, crònic, la qual cosa feia la felici-

19. Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1979, vol. I, pàg. 139; Manuel GUÀRDIA i Albert GARCIA ESPUCHE, «Estructura urbana», dins Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana/Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 63.

20. Pere ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000.

21. ELLIOTT, *La revolta...*, pàg. 86-88, 126-127 i 155.

22. Raymond SALA, *Dieu, le Roi, les hommes... Perpignan et le Roussillon, 1580-1630*, Canet de Rosselló, El Trabucaire, 1996, pàg. 29; René BÈS, «Les relations entre la ville de Perpignan et la cité de Barcelone (1573-1644)», Tolosa de Llenguadoc, Universitat de Toulouse-Le-Mirail, 1981.

tat dels prestamistes o censalistes.²³ Fem-ho avinent, però: una situació financera no gaire sanejada no li llevà, arribat el cas, crèdit. Així, quan la Diputació catalana, a l'inici de la Guerra dels Segadors, hagué de recórrer a l'emissió d'un censal de 300.000 lliures per sufragar la defensa militar del Principat, Barcelona en va ser fermancera. Segons Eva Serra, «la major garantia, pel que sembla, de poder vendre ràpidament el censal».²⁴

Cal dir en favor de la ciutat que, en aquest cas, els inversors –corporacions i particulars, sobretot barcelonins– no s'ho pensaren dues vegades, i que el censal es va cobrir en cosa d'un any i mig: senyal, doncs, no solament de confiança en la victòria (un càlcul errat, tal com sabem), sinó també envers les institucions, tant l'emissora com (sobretot?) la fermancera.

Així, doncs, arribada l'hora, allò que aguantà de veritat, abans que no pas la caixa, crònicament deficitària, fou més aviat el “crèdit” de la ciutat: un crèdit, ben entès, material (ingressos regulars, censals, etc.), però també “immaterial” o institucional. Si aquesta hipòtesi fos correcta, aleshores algunes teories sobre la modernització econòmica,²⁵ la confiança (*trust*)²⁶ o l'anomenat “capital social”²⁷ potser poden oferir, degudament ajustades i documentades, un marc interpretatiu prou adient a l'hora d'explicar la preeminència o la “durabilitat” barcelonina a l'època moderna. Igual com el model, aparentment menys adaptable, de l'«herència immaterial», per dir-ho segons la coneguda fórmula de Giovanni Levi. Perquè si un exorcista piemontès del segle XVII, com ara el capellà de Santena Giovan Battista Chiesa, gaudia –diu Levi– d'un «poder de base immaterial», i fet de «prestigi» (acumulat o heretat), «relacions», i una singular capacitat de mitjançar (o maniobrar) entre els diferents estrats polítics (de la comunitat local fins a les altes instàncies), es pot dir una cosa semblant de la Barcelona moderna, tan aviat municipi local com “patrona” d'altres municipis (via carreratge o auxili puntual), encarnació del braç reial o capital catalana de portes enfora.²⁸

En qualsevol cas, una cosa és segura: Barcelona cultivava deliberadament aquesta imatge. De fet, no hi ha «capitalitat-sense-capital» o «capital informal» –com en diu Amelang– sense la corresponent inversió simbòlica o –com en diem ara– el pertinent «cultiu de la imatge».²⁹ La corografia o historiografia local, una veritable caixa de ressonància –i de propaganda– d'aquesta *urban*

23. Jaume DANTÍ, «El Consell de Cent a l'Edat Moderna. Estabilitat institucional, dificultats financeres i relació amb el poder reial», dins ROVIRA i RIERA, *El temps del Consell de Cent, II...*, pàg. 127-145; i del mateix autor, «Els creditors del Consell de Cent de Barcelona a la segona meitat del segle XVII», *Pedralbes*, 23-1 (2003), pàg. 749-764.

24. EVA SERRA, «L'inici formal de la guerra contra el rei: un censal de tres-centes mil lliures. Nota a un aspecte de la guerra dels Segadors», dins ALBERT ROSSICH i AUGUST RAFANELL (ed.), *El barroc català*, Barcelona, Quaderns Crema, 1989, pàg. 89-135 (citació, pàg. 94).

25. Sobre el paper “garantista” de les institucions i l'activitat econòmica, vegeu la clàssica obra de Douglass C. NORTH i Robert P. THOMAS, *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Londres, Cambridge University Press, 1973; i Mancur OLSON, *The Rise and Decline of Nations*, New Haven, Yale University Press, 1982.

26. Popularitzada per FRANCIS FUKUYAMA, *La confianza (Trust)*, Barcelona, Ediciones B, 1998 [1995], que defineix la confiança com un conjunt d'obligacions morals recíproques fundades en un seguit de valors compartits.

27. J. S. COLEMAN, «Social Capital in the creation of Human Capital», *American Journal of Sociology*, 94 (1988), pàg. 95-120; ROBERT D. PUTNAM, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

28. GIOVANNI LEVI, *L'eredità immateriale*, Torí, Einaudi, 1985, cap. 5 (trad. cast., *La herencia inmaterial. La historia de un exorcista piemontés del siglo XVII*, Madrid, Nerea, 1990).

29. AMELANG, «Peculiaritats...», pàg. 46.

trust, n'és sens dubte una de les manifestacions més conspícues.³⁰ De la *Barcino* de Jeroni Pau (1491)³¹ fins a la *Descripción* de les «excel·lències barcelonines» de Dionís Jeroni de Jorba (c. 1584 i 1589), catedràtic de lleis de l'Estudi General de Barcelona, i tot passant per les cròniques no impreses o estroncades, com ara el polèmic *Llibre de algunes coses asanyalades* del canonge i escrivà del racional de la ciutat Pere Joan Comes (escrit vers el 1583),³² el panegíric urbà, i particularment del seu Consell de Cent, no fa sinó escampar-se.

Barcelona, segons Jorba, «lleva grande ventaja a todas las demás ciudades [catalanas y otras] en muchas cosas». Té molts privilegis, s'hi fan uns gots de vidre que «pueden tener contienda con los de Venecia», i el seu Estudi General «florece en tanta manera que no hay que desear a París ni Tolosa, Salamanca [...] ni Bolonia». Sobre el govern de la ciutat, les lloances no són pas més contingudes. Els seus cinc consellers són «vigilantísimos» del bé comú i «hombres de grande capacidad y celo», i del regiment barceloní «muy a menudo quieren tomar copia y exemplar las demás ciudades y naciones, para su buen gobierno».³³

La corografia reforça –i destilla i esbomba, alhora– el patrimoni escrit segregat d'antic per la mateixa institució, com ara el ben conegut *Manual de Novells Ardits o Dietari de l'Antic Consell Barceloní* (iniciat a finals del segle XIV), on el racional de la ciutat hi feia constar tota mena d'esdeveniments rellevants i d'importància comptable; l'anomenat *Llibre Verd* o compilació de privilegis urbans;³⁴ i el *Llibre de Solemnitats*, iniciat també cap a la darrerïa del segle XIV i on es consignava el cerimonial d'alguns esdeveniments urbano-dinàstics, com ara entrades reials, cerimònies funeràries de reis i la festa o processó de Corpus.³⁵ Però serà sobretot a les primeres dècades del segle XVII quan aquest gènere documental, a mig camí entre la necessitat –jurídica– i la propaganda –urbana–, coneixerà una veritable eclosió; en paral·lel –fem-ho notar– amb el somni “neoimperialista” –com n'ha dit J. Villanueva– d'alguns representants de l'elit barcelonina,³⁶ la recepció local dels tòpics de la historiografia de la Contrareforma i la decisió de voluntat municipal –sembla– de “recapitalitzar” la ciutat.

Com sempre, aquesta nova fornada documental té el seu epicentre a l'oficina del racional de la ciutat (departament de comptabilitat o departament “d'imatge”?) i gira al voltant de la figura i el treball del notari, escrivà i síndic de la

30. Sobre el gènere, vegeu Antoni SIMON, «La identitat de Barcelona i els barcelonins a l'època moderna», *Manuscrits*, 19 (2001), pàg. 137-153.

31. Jeroni PAU, *Obres*, a cura de Mariàngela Vilallonga, Barcelona, Curial, 1986.

32. Pere Joan COMES, *Llibre de algunes coses asanyaladas succehides en Barcelona y altres parts*, a cura de Josep Puiggarí, Barcelona, La Renaixensa, 1878.

33. Dionysio Hieronimo DE IORBA, *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, H. Gotardum, 1589 (citacions, f. 8, 15-17v, 25 i 30). Sobre l'autor i la filiació de l'obra, Mariàngela VILALLONGA, «Els primers historiadors de la ciutat: Jeroni Pau i Dionís Jeroni Jorba», dins DURAN i MIRALLES, *La Barcelona ideal...*, pàg. 149-160.

34. *El Llibre Verd de Barcelona*, edició facsimil i estudis de Jaume Sobrequés i altres, Barcelona, Base/Ajuntament de Barcelona, 2004.

35. *Llibre de les Solemnitats de Barcelona*, a cura d'Agustí Duran i Sanpere i Josep Sanabre, Barcelona, Institució Patxot, 1930-1947, 2 vol.

36. Jesús VILLANUEVA, «Els historiadors de la dècada de 1620 i el record de Barcelona com a capital imperial», dins DURAN i MIRALLES, *La Barcelona ideal...*, pàg. 161-174. Autors barcelonins com ara Rafael Cervera (?-1633/38) i Vicenç Miquel de Moradell (1584?) contribuïren a elaborar un “discurs específic” per posar el passat català “a l'alçada” del present hispànic, tot subratllant l'aportació catalana en l'origen i el sosteniment de l'imperi dels Habsburgs.

ciutat Esteve Gilabert Bruniquer (1561-1641), el qual, per encàrrec exprés del Consell de Cent, preparà una nova compilació de privilegis: el conegut *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, redactat entre 1608 i 1614 (a més d'una *Rubrica regiorum privilegiorum*, datada el 1610). Ja sabem que el *Ceremonial* o les anomenades altrament *Rúbriques de Bruniquer* eren, segons el seu autor, una necessitat pràctica, «dar notícia de exemplars passats [...] per la bona deslberació en cosas esdevenidoras», i no pas una veritable *laudatio* de la ciutat.³⁷ Però la distinció entre una cosa i altra no sempre és prou clara. Bruniquer mateix escrigué –com a prolongació natural de la seva empresa arxivística o municipal– una nova història de Barcelona, en «honor y lustre de dita Ciutat», i amb el títol –ben contrareformista– de *Relació sumària de l'antiga fundació i cristianisme de Barcelona* (1630): una prova més, si calia, de les imbricacions entre paperassa municipal i corografia urbana. La temptativa de Bruniquer, altrament, no era insòlita o isolada. Cap a la mateixa època, el ciutadà honrat Rafael Cervera (?-1633/38) escrigué també uns *Discursos históricos* sobre Barcelona, acabats el 1633, redactats al llarg de la dècada del 1620, i que estaven a punt de ser impresos quan va esclatar la Guerra dels Segadors.³⁸ Un cop iniciada, el gènere continuà encara, amb l'obra (adreçada als nous governants francesos, probablement) del jurista Joan Pau Xammar, que reprengué els tòpics de Bruniquer i altres.³⁹ Per descomptat, Barcelona no és un cas insòlit. Les històries i llaors de ciutats eren a l'ordre del dia arreu, però la capital catalana sobresurt –al costat de Madrid, València o Sevilla– per la reiteració o actualització periòdica del cànon urbà.⁴⁰

Dues imatges es desprenen de tota aquesta literatura: d'una banda, la de Barcelona com a bressol del cristianisme hispànic, i de l'altra, Barcelona com a república “quasi lliure”. Bruniquer, en particular, no en tenia cap dubte, ni d'una cosa ni altra. Igual que molts altres autors del període recalcava, després de referir les suposades visites apostòliques de sant Pau i sant Jaume, que «la christiandat d'Hespanya comensà en Barcelona», igual com els primers monestirs femenins o els primers bisbats peninsulars.⁴¹ Barcelona, altrament, a tenor de «los molts privilegis de que goza» –escrigué també a la *Relació*– «apar més república franca que ciutat vassalla [d'un rei]». El tòpic “republicà”, pel que fa

37. *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, a cura de Francesc Carreras i Candi i Bartomeu Gonyalons i Bou, Barcelona, Imp. d'Henrich i Cia., 1912-1914, 4 vol. (citació, vol. I, pàg. 21).

38. Rafael CERVERA, *Discursos históricos de la fundación y nombre de la insigne ciudad de Barcelona*, (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Ms. 111-113, còpia de l'original conservat a la Biblioteca Nacional de París, Ms. Espagne, 397-398).

39. XAMMAR, *Civilis doctrina...*

40. Almenys, a tenor de la mostra aplegada per Santiago QUESADA a «Las historias de ciudades: geografía, utopía y conocimiento histórico en la Edad Moderna», *Geo Crítica*, 77 (1988), pàg. 5-75. Una comparació: Richard L. KAGAN, «La corografía en la Castilla moderna. Género, historia, nación», *Studia Storica (Historia Moderna)*, 13 (1995), pàg. 47-59.

41. Esteve Gilabert BRUNIKER, *Relació sumària de la antigua fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona y del Antich Magistrat y govern dels Magnífichs Concellers y altres cosas de honor y belleza de la dita ciutat*, a cura de Francisco Maspons i Labrós, Barcelona, La Renaixença, 1885, pàg. 17-19. També, XAMMAR, *Civilis doctrina...*, cap. V. Sobre la prelatió –barcelonina o catalana, segons els casos– en l'evangelització peninsular, vegeu Xavier TORRES, «La nació i el temple: patriotisme i Contrareforma a la Catalunya moderna», *Pedralbes*, 28-1 (2008), pàg. 85-102.

als catalans i –sovint– als “aragonesos” en general, almenys s’arrossegava d’ençà de principis del segle XVI, quan alguns viatgers i diplomàtics, particularment impressionables o especialment crítics, concloïen que, pel fet de tenir tants i tants privilegis, el rei amb prou feines podia manar-los res; raó per la qual, també acabaven per concloure que els catalans –i els “aragonesos” en general– “abusaven” de la seva llibertat. Al llarg de la centúria, l’estereotip no sols es consolida, sobretot per obra i gràcia dels ambaixadors venecians, sinó que es “barcelonitza” i tot: segons Tommaso Contarini, un testimoni de l’any 1589, els barcelonins «viuen tots amb ben poca disposició envers la majestad del rei catòlic». ⁴² Alguns propagandistes de la Guerra dels Segadors, com ara l’agustinià Antoni Marquès, reblaran el clau: «Tiene privilegio Barcelona de fortificarse», però «otro mayor tiene, que es de regirse y gobernarse por sí misma, como la Señoría de Venecia o Génova, siempre que los reyes no le guarden sus fueros y privilegios». ⁴³

Si de tot plegat no en podem dir una “operació d’imatge” és perquè sovint hi manca la publicitat: ni la *Relació* corogràfica de Bruniquer ni encara d’altres –per no parlar del *Cerimonial*– no arribaren a la impremta, almenys coetàniament. Però això no sempre és un problema, perquè el mite s’esbomba per altres vies, com ara els certàmens poètics, que enaltien invariablement les institucions patrocinadores.

En un certamen immaculista de l’any 1618, Vicenç Miquel de Moradell –un dels “neoimperialistes” hispànics, segons Villanueva– no s’estava, doncs, de lloar Barcelona per tota mena de conceptes: per les cases, els jardins i el tràfec mercantil, que «exceden a Milán, Venecia y Génova»; per ser «de la fe defensa y propugnáculo»; i per servir una gran devoció pel «gran Philipo Austríaco». Però, sobretot, perquè Barcelona era «de Cataluña la metrópoli do, vestidos de púrpura, sus cónsules se gobiernan a fuero de república». ⁴⁴

Altrament, la ciutat tenia també la seva diada política, que se celebrava pels volts de la festivitat de sant Andreu amb un sermó dedicat a la memòria del rei Jaume II: en un d’aquests sermons institucionals, recordem-ho, es donà en primícia, l’any 1588, la tesi “republicana” de l’autoalliberament dels catalans del “jou” musulmà. ⁴⁵ En aquesta pugna per la preeminència local tampoc no es pot oblidar, però, l’ús i l’apropiació de l’espai públic: les entrades reials, algunes processons assenyalades, com ara la del Corpus, i fins i tot l’anomenada “religió cívica” (un tema encara poc explorat en el cas barceloní) són cosa de la ciutat (i de l’Església, és clar), mentre que la Diputació s’ha de conformar amb la comparativament recòndita capella de sant Jordi i el ritual o sermó corresponent cada 23

42. Miquel PÉREZ LATRE, «Desordenada llicència o moderada llibertat: el govern de Catalunya als ulls dels ambaixadors (1557-1602)», dins Joaquim ALBAREDA (ed.), *Una relació difícil. Catalunya i l'Espanya moderna (segles XVII-XIX)*, Barcelona, Base, 2007, pàg. 19-46 (especialment 41-46).

43. [Antoni MARQUÈS], *Cataluña defendida de sus émulos*, s.l., s.d. [1641], f. 42.

44. VICENTE DE MORADELL, *Sentencia poética al certamen publicado de la Inmaculada Concepción de nuestra Señora*, Barcelona, G. Margarit, 1619. Sobre el gènere, Albert ROSSICH, «Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV-XVIII», dins DURAN i MIRALLES, *La Barcelona ideal...*, pàg. 83 (citació, pàg. 97-98).

45. *Manual de Novells Ardits o Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, Barcelona, 1896, vol. VI, pàg. 104. Sobre aquesta argumentació històrica, Jesús VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Servei de Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2004, cap. II i III.

d'abril, on tampoc no hi faltaven, però, a les primeres files, els consellers de Barcelona.⁴⁶

El perill, però, és emfasitzar més del compte la imatge que la pròpia ciutat i el seu municipi en particular van cultivar deliberadament al llarg del període considerat.

Perquè, ben mirat, una (bona?) part del “crèdit”, la “confiança” o el “capital social” acumulat per Barcelona al llarg dels segles *xvi* i *xvii* s'explica, almenys de portes endins, per raons de representativitat social. Altrament dit, el “crèdit” barceloní no seria tampoc el mateix sense la presència –la veu, com diu Albert O. Hirschman–⁴⁷ de la mà menor o menestral en el govern de la ciutat: una presència o participació política subordinada, és clar, però alhora del tot singular en el context europeu de l'època. Per descomptat, ni tots els gremis eren iguals ni tots plegats tenien una mateixa consideració o representació en l'organigrama municipal, però Barcelona i moltes altres ciutats catalanes eren –tal com ha assenyalat James Amelang– una veritable “anomalia” europea, justament pel manteniment dels artesans al si del govern municipal.⁴⁸ El mateix autor ha fet notar, a més, que molts d'aquests mestres dels gremis més afortunats (per seguir amb el to sociològic) sabien de llegir i escriure, la qual cosa tampoc no resulta del tot intranscendent pel que fa a la cultura política dels menestrals: Miquel Parets, un mestre assaonador barceloní, llegia –i copiava– les relacions i gacetes del moment que donaven notícia dels esdeveniments europeus.⁴⁹ Un altre autor, Luis Corteguera, ha mostrat tant l'activisme polític dels menestrals barcelonins (que no dubtaven a aparellar, arribat el cas, una –finalment frustrada– ambaixada al Papa) com la sintonia de la diguem-ne “política popular” amb les categories corporatives i morals del període, com ara privilegi, justícia distributiva, etc.⁵⁰

Una imatge, però, pot resumir l'argument desplegat fins ara: la de Miquel Parets, ex-conseller i memorialista local, que, com a membre d'una setzena o comissió consistorial, l'octubre de l'any 1652 negociava la capitulació de la ciutat amb els generals dels Habsburg, *tête a tête* o gairebé.⁵¹ La caiguda de Barcelona

46. Els estudis sobre les entrades reials (en base al *Llibre de Solemnitats* i altres documents) són abundants: M. Ángeles PÉREZ SAMPER, «El rey y la ciudad. La entrada real de Carlos I en Barcelona», *Studia Historica (Historia Moderna)*, VI (1988), pàg. 439-448; de la mateixa autora, «Les festes reials a la Catalunya del Barroc», dins ROSSICH i RAFANELL, *El Barroc...*, pàg. 345-377; Lenke KOVÁCS, «La ciutat com a escenari: les entrades reials i la festa urbana», dins DURAN i MIRALLES, *La Barcelona ideal...*, pàg. 71-82; [Xavier GIL], «Les visites reials: municipi i monarquia en l'edat moderna», dins James S. AMELANG (et alii), *Dotze passejades per la història de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995 (2a reimpr.), pàg. 49-63; i Pere MOLAS, «Com es rebia un 'Grande' a Barcelona», *Pedralbes*, 23-II (2003), pàg. 375-394. Sobre el Corpus, Agustí DURAN i SANPERE, «La festa de Corpus», dins *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973, vol. II, pàg. 528-571. Sobre el concepte de “religió cívica” i les seves possibilitats, André VAUCHEZ (dir.), *La religion civique à l'époque médiévale et moderne (Chrétienté et Islam)*, Roma, École Française de Rome, 1995.

47. Albert O. HIRSCHMAN, *Exit, Voice, and Loyalty*, Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1970, segons el qual la probabilitat de la veu o participació política augmenta el grau de lleialtat política envers la institució o el govern.

48. James S. AMELANG, «L'oligarquia ciutadana a la Barcelona moderna: una aproximació comparativa», *Recerques*, 13 (1983), pàg. 7-25; ara, dins l'obra del mateix autor, *Gent de la Ribera 'i altres assaigs sobre la Barcelona moderna*, Vic, Eumo, 2008, pàg. 97-126.

49. James S. AMELANG, *The Flight of Icarus. Artisan Autobiography in Early Modern Europe*, Stanford, Stanford University Press, 1998, cap. 8.

50. Luis R. CORTEGUERA, *For the Common Good. Popular Politics in Barcelona, 1580-1640*, Ithaca, Cornell U.P., 2002 (trad. cat., *Per al bé comú*, Vic, Eumo, 2004).

51. Xavier TORRES, *La Guerra dels Segadors*, Vic, Eumo, 2006, pàg. 258-259.

no era, però, un fet merament local: igual com altres vegades, i tal com demostraria el curs ulterior de la guerra, Barcelona era Catalunya o quasi.

Barcelona en una Europa de monarquies compostes

A Catalunya, doncs, la ciutat no era eclipsada per la Diputació ni per cap altra representació corporativa provincial. Però... i de portes enfora? La “durabilitat” barcelonina –ho hem suggerit– no s’explica únicament per les condicions locals. Però, quina era –o quina podia ser, en realitat– la capacitat d’actuació i influència de la capital catalana en una Europa de monarquies compostes, com més anava més aclaparadores o “absolutistes”? Les qüestions d’escala, justament, no són mai irrelevantes. La Barcelona moderna, com es prou sabut, es va empetitir successivament i comparativament arran d’un seguit de canvis geopolítics d’índole tan peninsular com europea. Primer va ser la unió de Corones de Castella i Aragó (1479): una unió entre “iguals”, però desigual a la pràctica, tal com va explicar al seu dia Pierre Vilar.⁵² Tot seguit, la inserció a principis del segle XVI del Principat en els dominis patrimonials de la Casa d’Àustria (i de la seva branca hispànica d’ençà de la segona meitat d’aquella centúria) va significar que l’antiga ciutat comtal, igual com el Principat català, passaven a formar part d’un imperi transcontinental i progressivament “castellanitzat” en el fons (el desplaçament del centre de gravetat política) i en la forma (la difusió del castellà com a llengua de l’Imperi) d’una de les grans dinasties centro-europees. Finalment, la incorporació de Portugal i el seu imperi particular (1580) a la mateixa branca habsbúrgica tampoc no ajudà precisament a equilibrar la balança del costat català ni a fer més visible Barcelona.⁵³

I tanmateix, el panorama, inicialment, tampoc no era tan dramàtic com pot semblar a primer cop d’ull ni l’evolució tan inexorable com es pot deduir retrospectivament (quan ja sabem com va acabar tota aquesta història). Perquè, a principis de l’època moderna, el continent europeu i la seva vertebració política no girava únicament al voltant de dues o tres grans dinasties o “estats” dinàstics (com en diu algun autor), tal com pot suggerir una cartografia massa superficial. Fa una colla d’anys, Tilly va saber resumir-ho prou gràficament: a l’Europa del 1500, i més enllà dels grans perímetres monàrquics o imperials, hi havia no pas menys de 500 «unitats polítiques més o menys independents». No era solament la quantitat, però. Perquè aquesta Europa d’unes poques i grans monarquies compostes –la carcassa geopolítica més visible– comprenia, ben mirat, una gamma de formes i entitats polítiques prou considerable, tant si es prenen en compte els estatus formals com els informals: regnes *stricto sensu* (Anglaterra, Aragó) o assimilats (com ara el “principat” català); imperis “informals” (el Sacre Romà Germànic Imperi, que com diu la fórmula no era ni “sacre” ni “romà” ni “germànic”, almenys rigorosament parlant, i encara menys un “imperi”); ciu-

52. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Curial, 1973 (4a ed.), vol. II, cap. II.

53. Sobre les vicissituds essencials, vegeu J. H. ELLIOTT, *La España imperial, 1469-1716*, Barcelona, Vicens Vives, 1970.

tats lliures o formalment lliures (de la Hansa fins a Venècia i a la Toscana); principats eclesiàstics (Colònia), a més dels estats de l'Església (el Vaticà); "confederacions" de ciutats (de la Hansa a les Províncies Unides i a la Confederació helvètica); senyories feudals que maldaven per esdevenir sobiranes, etc. Així, doncs, Barcelona, aquesta "república lliure" *de facto*, segons alguns viatgers i diplomàtics, no desentonava pas dins el conjunt.⁵⁴

Tanta varietat, certament, es va extingir en el decurs de l'època moderna i, sobretot, contemporània: el 1900, després de les grans unificacions italiana i alemanya, el nombre de les «unitats polítiques (verament) independents» (ara ja no es pot dir "més o menys") s'havia reduït a vint-i-cinc, sempre segons els càlculs de Tilly i la seva escola. Però, inicialment, fem-ho avinent, res no estava prescrit ni decidit. Sobretot, perquè les anomenades monarquies compostes –la norma, a l'època moderna– admetien per definició –o en principi– un elevat grau d'autonomia política de les seves parts constitutives. Ni que fos pel mateix sistema d'agregació que les havia fet possible: en general, segons el motllo *aeque principaliter*, que pressuposava el manteniment de les llibertats i les institucions representatives dels territoris tot just incorporats. Però també perquè el governament mateix d'aquesta mena d'aglomerats dinàstics es basava, inicialment o idealment, en una mena o altra d'entesa amb els poders i les oligarquies locals.⁵⁵ En definitiva, aquesta "revisió" historiogràfica de l'estructuració política de l'Europa moderna ha arribat de fa temps a la conclusió que –per dir-ho també gràficament– l'anomenat "absolutisme" escanyava però no ofegava, almenys si no era estrictament necessari o inevitable.⁵⁶ Això vol dir, doncs, que la monarquia composta era un marc polític que, a desgrat de les aparences o de la seva trajectòria local o secular, oferia esclatxes i oportunitats, formals i informals, d'actuació i incidència política a cadascun dels "cossos" –com en deia la literatura corporativa del moment– que en formaven part, fos la província, els municipis o encara altres corporacions "intermèdies", que podien entrar en relació directa amb la Corona sense necessitat de passar cap filtre o cercar cap intercessor.⁵⁷

Això és el que feia Barcelona cada vegada que li semblava oportú, a través de les ambaixades a la cort; una "potestat" urbana que es fundava en sengles privilegis de Jaume II (1304) i Ferran el Catòlic (1498). La finalitat d'aquestes ambaixades i sindicatures –una representació municipal de rang inferior, encara per estudiar, almenys sistemàticament, igual que l'anterior– era sempre la mateixa: negociar directament amb la Corona tot allò que afectava la ciutat i la seva peculiar constitució política dins el conjunt dinàstic, assenyaladament les

54. Charles TILLY (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, Princeton University Press, 1975; Mark GREENGRASS (ed.), *Conquest and Coalescence. The Shaping of the State in Early Modern Europe*, Londres, E. Arnold, 1991.

55. J. H. ELLIOTT, «A Europe of composite monarchies», *Past & Present*, 137 (1992), pàg. 48-71; Conrad RUSSELL i José ANDRÉS-GALLEGU (dir.), *Las Monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid, Editorial Complutense, 1996.

56. John MILLER (ed.), *Absolutism in Seventeenth-Century Europe*, Houndmills, Macmillan, 1990; Nicholas HENSHALL, *The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy*, Londres, Longman, 1993; Ronald G. ASCH i Heinz DUCHHARDT (ed.), *El Absolutismo. ¿Un mito?*, Barcelona, Idea Books, 2000.

57. António M. HESPAÑA, *Visperas de Leviatán. Instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Madrid, Taurus, 1989, pàg. 306-307.

carregues fiscals i els privilegis de tota mena.⁵⁸ Els exemples són abundants i fins i tot prou coneguts, encara que no gaire estudiats, almenys des d'aquesta perspectiva. La seva anàlisi, a més, ajuda a identificar algunes xarxes informals de poder a l'abast del municipi barceloní; no debades, la cort era un món de faccions i clienteles que traspassaven les fronteres regnícules.⁵⁹ La correspondència "diplomàtica" –com en diu el seu editor– del metge Joan Francesc Rossell, ambaixador del Consell de Cent a la cort l'any 1616, és un compendi de les dificultats de l'empresa, però també de les oportunitats que oferia l'arbitrarietat mateixa del sistema. Rossell hi anava per tractar sobre la devaluació de la moneda de plata a Catalunya, i denunciar –de passada, i en sintonia amb una ambaixada independent de la Diputació sobre el mateix afer– alguns excessos dels virreis catalans en la repressió del bandolerisme. Obtenir una audiència reial o fins i tot la prèvia i preceptiva entrevista amb el *valido* de torn –aleshores, el duc de Lerma– en una cort atapeïda de sol·licitants de molt diversa procedència no era, però, una cosa gens fàcil, i obligava a activar tota mena de recursos: des del suborn de porters i criats fins a fer la gara-gara a confessors i religiosos de la cort o mobilitzar els "catalans a Madrid", com ara Galceran Albanell, aleshores preceptor del príncep Felip, i que, segons Rossell, havia ofert els seus bons serveis: «digué'm [que] parlaria ab Sa Magestat y faria que yo parlàs ab lo de Lerma».

L'ambaixador barceloní també demanà a la ciutat una carta de prec i cortesia adreçada a la comtessa de Puño en Rostro, Ana Manrique, que era «filla de una catalana, de quès precia ella molt», deia Rossell, i una «dama molt privada de la reina», muller de Felip III. Pedro Çaforteza, pare de la comtessa de Peralada, era un altre aliat potencial; igual com don Rodrigo Calderón, marquès de Siete Iglesias, «que és criatura del duc [de Lerma] y molt privat seu». Però la clau –no ens enganyem– la tenien els religiosos. En particular, un jesuïta, Pere Antoni, «de nació sart y molt afficionat –diu Rossell– a nostra pàtria», i que era confessor de don Andreu Roig, vice-canceller del Consell d'Aragó. I, sobretot, «lo pare Federico», un altre jesuïta amb molt d'ascendent sobre el duc de Lerma, de qui era també el confessor. Escrivia Rossell:

Lo duch se governa per un pare de la Companyia; [de manera que] si lo pare Federico ho enprèn, és molt cert axirem prest ab nostra pretenció.

Per arribar a dalt de tot, és a dir, a la vora del confessor del rei, Rossell va haver de fer mans i mànigues i recórrer a una cadena d'intermediaris, que començà

58. Barcelona, a diferència d'altres ciutats de la Monarquia Hispànica, no disposa encara del pertinent estudi sistemàtic d'aquestes figures i pràctiques institucionals. Vegeu, a tall de model, David BERNABÉ GIL, *El municipio en la corte de los Austrias. Síndicos y embajadas de la ciudad de Orihuela en el siglo XVII*, València, Institució Alfons el Magnànim i Diputació de València, 2007. En una perspectiva més general, però que ressalta igualment la importància política d'aquesta mena de relacions institucionals "bilaterals" («uno de los pilares de la práctica del gobierno político de la monarquía»), Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO ALVARINO, «Corte, reinos y ciudades en la monarquía de Carlos II: las legaciones provinciales», *Pedralbes*, 18-II (1998), pàg. 221-250.

59. José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.), *Instituciones y élites de poder en la Monarquía hispánica durante el siglo XVI*, Madrid, Universidad Autónoma de Madrid, 1992; Francesco BENIGNO, *La sombra del rey. Validos y lucha política en la España del siglo XVII*, Madrid, Alianza, 1992. La cort espanyola, per descomptat, no era un cas únic: vegeu Sharon KETTERING, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, Oxford, Oxford University Press, 1986; i, en general, J. H. ELLIOTT i Laurence BROCKLISS (ed.), *El mundo de los validos*, Madrid, Taurus, 1999.

amb fra Onofre d'Hospital, un comanador de l'orde de Sant Joan de Jerusalem que tenia molta influència prop de Pedro González de Mendoza, prior del mateix orde i general de les galeres de Malta, el qual, al seu torn, era oncle de Maria d'Aragó, una monja del convent madrileny de Santo Domingo el Real, que també podia incidir en l'afer, segons sembla, i un gran amic de Luis de Aliaga, el confessor del monarca.⁶⁰

Passà una cosa semblant amb el dilatat contenciós dels *quints*, una nova (o més aviat ressuscitada) càrrega fiscal damunt els municipis catalans que la Corona volia cobrar (o recuperar) d'ençà de finals del segle XVI, arran d'una temptativa de reforma substancial del sistema fisco-financer de la monarquia al Principat.⁶¹ Parat el primer cop a les Corts catalanes de l'any 1599, els ministres reials tornaren a la càrrega no gaire després, a la segona dècada del segle XVII. Malaauradament, en aquest cas no tenim una informació comparable de les successives ambaixades i sindicatures barcelonines sobre aquest afer, que encara cuejava als anys trenta, encara que un estudi de la correspondència municipal corresponent –encara per fer– pot resultar igual de suggestiu que l'ambaixada de Joan Francesc Rossell.

Però si ciutats del Principat com ara Manresa i Cervera enviaren els seus ambaixadors particulars a Madrid, i si una altra ciutat, com ara Vic, cercava el patronatge d'un senyor feudal de la rodalia, don Carles de Vilademany i de Cruïlles («grans patrons y fautors», ell i els seus antecessors, «d'esta ciutat», deien els consellers vigatans), el qual, «ab sos medis y amistats», que arribaven fins al Consell d'Aragó, a través del regent català i mig parent seu Joan Sabater, «nos ha procurat dos vegades que [...] se sia disferit i allergat» el pagament, què no havia de fer o intentar –podem preguntar-nos– Barcelona, la capital?⁶²

Sabem, si més no, que pels volts del 1620, la ciutat tenia síndics a la cort per negociar o neutralitzar «cosa [...] tant contrària [...] a les llibertats i franquies de què aquesta ciutat ha merescut». I que el 1634 hi hagué una ambaixada formal, encomanada a Jeroni de Navel, sobre l'assumpte.⁶³

Una altra cosa, és clar, era la rebuda, l'eficàcia o el cas que se'ls feia, als ambaixadors, síndics o valedors de la ciutat: com més anava, menys decisius o decididament vedats.⁶⁴ En part, però, perquè el règim *aeque principaliter* (o de *dominium politicum et regale*, com en diuen altres autors) no sempre suportava –sembla– les pressions i exigències derivades de l'anomenada “revolució mili-

60. Francesc AMORÓS, *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617. Una crònica de la cort de Felip III*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1992, pàg. 43-44, 83-85 i 139.

61. Bernat HERNÁNDEZ, «Un assaig de reforma del sistema fisco-financer de la Monarquia a Catalunya. L'impost del quint sobre les impositcions locals, 1580-1640», *Manuscrits*, 14 (1996), pàg. 297-319.

62. Sobre l'afer vigatà, Xavier TORRES, *Cavallers i bandolers. Nyerros i cadells a la ciutat i vegueria de Vic (1580-1615)*, Sant Vicenç de Castellet, Farell, 2007, pàg. 35.

63. ELLIOTT, *La revolta...*, pàg. 277-282. Navel s'entrevista amb Olivares, i escriu un seguit de cartes a la ciutat. Malaauradament, el dietari barceloní és massa lacònic sobre el període 1620-1623 (vegeu *Manual de Novells Ardits...*, Barcelona, 1902, vol. 10).

64. Arran del desenllaç de la Guerra dels Segadors, Barcelona va perdre el privilegi d'enviar ambaixadors a la cort (hom acceptava únicament “síndics”), tal com explica Manuel CALVO, «Embajadas y embajadores de Barcelona enviados a la Corte en la segunda mitad del siglo XVII», *Pedralbes*, 13-I (1993), pàg. 535-544. Les ambaixades, però, no sempre havien estat ineficaces; vegeu un cas reeixit, l'any 1544, sobre extralimitacions del virrei i capità general, a Jordi BUYREU, *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*, Barcelona, R. Dalmau, 2005, pàg. 238-239.

tar” i les rivalitats dinàstiques que n’eren el rerefons. Efectivament, la guerra i les seves derivacions han estat, segons sembla, la causa primera de les tensions entre els titulars de les monarquies compostes del període i alguns dels seus components territorials. A la llarga, a més, haurien estat el detonant de la dràstica reducció del nombre i el ventall d’entitats polítiques “més o menys independents”.⁶⁵ En aquesta perspectiva, la Catalunya derrotada de la Guerra de Successió es pot considerar, doncs, el desenllaç local –i paradigmàtic– d’un fenomen força més vast. Abans d’arribar al 1714, però, val la pena de fixar l’atenció en el procés, i no sols en el resultat (que aleshores sembla ineluctable o fatal de bon començament).

Perquè fins i tot la guerra oferia les seves oportunitats, tant a l’hora de reforçar la capitalitat barcelonina –o el “lideratge intern”– com de “posar Barcelona al mapa”, com es diu ara. Efectivament, la guerra, consubstancial a les monarquies compostes, era o podia ser extraordinàriament onerosa i desballestadora (allotjaments militars i fiscalitat, caiguda de l’activitat i devastacions, derrota i seqüeles), però, alhora, també proporcionava a cadascuna de les parts de l’aglomerat dinàstic corresponent –províncies, municipis i altres corporacions– un marge d’autonomia considerable i fins i tot l’oportunitat de desplegar tota la seva potencialitat.

Així, Barcelona, a la Guerra dels Segadors, va poder posar en pràctica totes aquelles “virtualitats republicanes” que se li suposaven. Si la iniciativa, en aquest cas, sembla haver estat de la Diputació i, sobretot, d’una noblesa de frontera, que féu els primers contactes amb els ministres francesos, ni el Consell de Cent ni l’elit barcelonina no en foren tampoc aliens, ni dels preliminars de la revolta (amb l’empresonament d’alguns consellers) ni tampoc de la seva subseqüent articulació política i militar. Barcelona, doncs, agafà la iniciativa en àmbits tan vitals com ara el finançament de la guerra, en qualitat de fermanceira del censal que ja coneixem, i encara per altres vies, que ara no detallarem: l’armament i la defensa de la ciutat, però també –cal remarcar– d’altres poblacions del Principat i de la mateixa Diputació, que va proveir tot sovint d’armes, municions i queviures,⁶⁶ i fins i tot pel que fa a la justificació o propaganda. Si el dictamen inicial d’una junta de teòlegs en favor de la licitud de la resistència –una “guerra justa”– va ser un encàrrec de la Diputació (o de la Junta de Braços provincial), els primers escrits de difusió volgudament internacional, els opuscles de Gaspar Sala i Francesc Martí Viladamor, foren apadrinats per la ciutat.⁶⁷ Finalment, a l’hora de la veritat, qui aguantà fou un cop més Barcelona: mentre

65. Geoffrey PARKER, *La revolución militar*, Barcelona, Crítica, 1990 [1988]; Michael DUFFY (ed.), *The military revolution and the state, 1500-1800*, Exeter, University of Exeter, 1980; i Conrad RUSSELL, «Monarchies, Wars, and Estates in England, France and Spain, c. 1580-1640», *Legislative Studies Quarterly*, VII/2 (1982), pàg. 205-220 (trad. cast., «Monarquías y asambleas en Inglaterra, Francia y España, c. 1580-c. 1640», *Revista de las Cortes Generales*, 6 (1985), pàg. 231-254).

66. Vicenç ESTANYOL, *El pactisme en guerra. L’organització militar catalana als inicis de la guerra de Separació, 1640-1642*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1999, pàg. 41; Griselda SERRA, «La Vint-i-quatre de Guerra. Mesures del Consell de Cent en començar la guerra dels Segadors», dins ROVIRA i RIERA, *El temps del Consell de Cent, II...*, pàg. 217-230.

67. Karsten NEUMANN, «La justificación ‘ante el mundo’. Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa en 1640», *Pedralbes*, 18-II (1998), pàg. 373-381.

la Generalitat es desdoblava (un episodi mal conegut) i perdia “lideratge”, la capital catalana agafava la torxa, si mai l’havia deixada, ni que sigui per capitular en nom de tot Catalunya, o gairebé.⁶⁸

Alhora, la guerra i la política subseqüent d’aliances i contraaliances que traspassaven fronteres regnícules i dinàstiques sempre foren una avinentesa a l’hora de procurar rescabalar-se o recuperar posicions perdudes. I sobretot, no cal dir-ho, de cara a bastir xarxes transterritorials i propiciar els corresponents fluxos de comunicació. «França y Catalunya», concloïa un exultant Gaspar Sala, en un sermó de sant Jordi de l’any 1641, «juntas han fet tremolar Europa».⁶⁹ Josep Fontanella, un emissari de la Diputació i del Consell de Cent enviat el 1643 al Congrés de Münster no era pas menys optimista; igual com el seu germà Francesc, el poeta, almenys quan anava en barca per la Mosa, camí de l’Haia, juntament amb altres embarcacions franceses i portugueses:

Mirau també a monsiur de Fontanella
surcar ab altre barca esta ribera
y tremolar a l’ayre altre bandera
perquè se aclama en remota zona
barras de Catalunya y Barsezona.⁷⁰

Mentrestant, Josep Fontanella, menys poètic o més pragmàtic, «aprofitava» –com diu ell mateix– el viatge diplomàtic per fixar-se en realitats més prosaïques (o mercantilistes): calia fer, deia en una carta adreçada als consellers barcelonins, «com els holandesos» i «establir la negociació en Catalunya», perquè –afegia– «los holandesos en lo principi de la [seva] guerra estaven molt més pobres i espatllats que nosaltres, i amb la negociació se són fets en breu temps los més rics y poderosos del món».⁷¹ Münster, certament, va ser un fracàs, i la guerra, com és ben sabut, es va perdre. El mercantilisme català, tanmateix, prosperà, tal com mostra la xarxa de corresponsals del comerç català i barceloní a la vigília de la Guerra de Successió.⁷²

Passà una cosa semblant amb la Guerra de Successió, que també es perdé, com és sabut, però que és una altra il·lustració de la hipòtesi exposada, a saber: la guerra com a oportunitat de forjar aliances transterritorials. Certament, la iniciativa, aquest cop, no va ser precisament barcelonina, sinó que va quallar a través d’un grup de particulars –lletraferits i negociants, bàsicament– de ben diversa procedència (Camp de Tarragona, Vic, Mataró, Barcelona...), a més d’uns quants mercaders anglesos i holandesos, que trobaren la manera d’entroncar amb els

68. Sobre la Guerra dels Segadors i el seu desenllaç, vegeu ELLIOTT, *La revolta...*; Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía europea*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1956; i TORRES, *La Guerra...*

69. Gaspar SALA, *Sermó cronològic del Illustre Màrtir y patró inclt de Catalunya Sant Iordí*, Barcelona, G. Nogués, 1641, s/f. 70. *La poesia de Francesc Fontanella*, a cura de Maria-Mercè Miró, Barcelona, Curial, 1995, vol. II, pàg. 208-212.

71. Jaume COSTA, Artur QUINTANA i Eva SERRA, «El viatge a Münster dels germans Josep i Francesc Fontanella per a tractar les paus de Catalunya», *Polyglotte Romania. Homenatge a Tilbert Didac Stegmann*, Frankfurt del Main, Domus Editoria Europea, vol. I, pàg. 257-294 (citació, pàg. 289).

72. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «El futuro de Cataluña: un sujet brûlant en las negociaciones de Münster», *Pedralbes*, 19 (1999), pàg. 95-116; Josep M. TORRAS i RIBÉ, «Els corresponsals del comerç català amb Europa al començament del segle XVIII», *Recerques*, 23 (1990), pàg. 115-138.

Figura 1. Visió panoràmica de la ciutat de Barcelona, capital de Catalunya, des del mar, amb la muntanya de Montserrat al fons. Es tracta d'una imatge plasmada a mitjan segle XVII i repetida gairebé sense variacions al llarg d'un segle. Aquest exemplar forma part d'una sèrie de vistes de diverses ciutats europees amb un tractament anàleg pel que fa a rètols i llegendes, amb una explicació en llatí i en alemany que, en aquest cas, es fa ressò dels esdeveniments bèl·lics dels anys 1697-1714, aleshores recents. Gravet calcogràfic de Joseph Friedrich Leopold (1668-1727), gravador d'Augsburg. Il·luminat a mà (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona).

aliats (Anglaterra, l'Imperi, les Províncies Unides i Portugal) i la política europea de l'equilibri (dinàstic) internacional mitjançant l'anomenat Pacte de Gènova (1705): un cas remarcable de xarxes informals.⁷³ El conflicte, a més, acabà amb molts austriacistes exiliats a la cort de Viena, i la temptativa per part d'alguns d'ells de construir una “nova Barcelona” en un banat de la frontera otomana.⁷⁴

Entremig, però, i com és sabut, Barcelona va recuperar el paper –gairebé oblidat– de capital cortesana.

Ara, però, per acabar, voldria remarcar un parell de fenòmens propiciats per aquella conjuntura bèl·lica i que tenen a veure amb una altra mena de xarxes: culturals abans que no pas estrictament geopolítiques. És el cas de les ciències naturals i els seus cultivadors. A la rebotiga barcelonina de la família Salvador, una nissaga catalana de botànics i apotecaris, hi feien tertúlia, en plena Guerra de Successió, apotecaris, botànics, i metges i cirurgians de ben diversa procedència (anglesos i holandesos, sobretot), com ara John Freind (1675-1728), professor oxonià de química, metge militar i acompanyant del comte de Peterborough; o

73. Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993; Josep FONTANA, «En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII», dins Ramon GRAU (coord.), *El segle de l'absolutisme, 1714-1808*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (BQH, 7), 2002, pàg. 13-21.

74. Agustí ALCOBERRÓ, «L'exili austriacista i la Nova Barcelona del Banat de Temesvar: teoria i pràctica», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLVIII (2001-2002), pàg. 93-112.

John Polus Lecaan, que herboritzà per terres de Tarragona i de València i envià plantes catalanes a un apotecari londinenc. «El motiu que propicià aquesta internacionalitat –escriu M. A. Martí– fou la Guerra de Successió, concretament l'estada de la cort de l'arxiduc Carles a Barcelona».⁷⁵

No va ser, però, l'únic fenomen d'internacionalització cultural. Amb la cort de l'arxiduc Carles arribà també a Barcelona l'òpera italiana, amb obres –sereñates escèniques, *componimenti da camera*, òperes– del napolità Giuseppe Porsile, el venecià Antonio Caldara i altres compositors europeus, juntament amb la «renovació de les arts escèniques» propiciada per l'arquitecte i pintor bolonyès Ferdinando Galli Bibiena.⁷⁶ Com és ben sabut, tot plegat va quedar en no res: l'òpera italiana seria introduïda per un capità general borbònic mig segle després, i musicalment, la norma, almenys a la primera meitat del segle XVIII i encara després i tot, serà l'oratori, borbònic i contrareformista: tot un senyal, es pot dir, del fracàs de l'empresa austriacista.⁷⁷

Arran de la derrota de 1714, l'autonomia barcelonina minvà radicalment, i el seu paper de capitalitat se'n ressentí, sens dubte. La monarquia borbònica, menys “composta” i més “absolutista” que no pas la dels Àustria, no sols escanyava, sinó que ofegava, almenys a curt termini. Així i tot, no es pot descartar un cert “crèdit” encara dempeus: una memòria o “herència immaterial” que es farà visible i es concretarà pels carrers de la Barcelona del segle XIX en les lluites entre absolutistes i liberals, i sobretot arran de l'enderroc de la Ciutadella borbònica, quan Barcelona tornava a prendre embranzida.⁷⁸

75. Maria Antònia MARTÍ ESCAYOL, «Catalunya dins la xarxa científica de la il·lustració. John Polus Lecaan: medicina i botànica a Barcelona durant la Guerra de Successió», *Manuscrits*, 19 (2001), pàg. 175-194, un estudi –tal com diu l'autora– sobre les «conseqüències culturals de la Guerra de Successió» (citació, pàg. 176). L'autora ressalta igualment el paper de la xarxa científica epistolar. Sobre la trajectòria dels Salvador, Josep M. MONTSERRAT i Neus IBÀÑEZ, «Les plantes ornamentals i la botànica», dins DDAA, *Jardins, jardiniers i botànica. Barcelona 1700*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, 2008, pàg. 114-127.

76. Josep Rafael CARRERAS i BULBENA, «Carlos de Austria y Elisabeth de Brunswick Wolfenbüttel a Barcelona y Girona», Barcelona, 1902; Francesc BONASTRE, «El Barroc musical a Catalunya», dins ROSSICH i RAFANELL, *El Barroc...*, pàg. 447-475; Andrea SOMMER-MATHIS, «Música y teatro en las cortes de Madrid, Barcelona y Viena durante el conflicto dinástico Habsburgo-Borbón. Pretensiones políticas y teatro cortesano», dins Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, Bernardo J. GARCÍA GARCÍA i Virginia LEÓN (ed.), *La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2007, pàg. 181-198; Josep DOLCET, «Músiques de la Barcelona barroca (1640-1711)», dins DDAA, *Dansa i música. Barcelona 1700*, Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat, [2009], pàg. 163-224. Escolteu, a més, la gravació intitolada «Música de la Guerra de Successió Espanyola», a càrrec de Pedro Bonet (dir.) i el Grupo de música barroca La Folia, Columna Música, 2007.

77. Roger ALIER, *L'òpera a Barcelona. Orígens, desenvolupament i consolidació de l'òpera com a espectacle teatral a la Barcelona del segle XVIII*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1990; Josep PAVIA, *La música en Catalunya en el siglo XVIII*. Francesc Valls (c. 1671-1747), Barcelona, CSIC, 1997; Xavier DAUFI, *Els oratoris de Francesc Queralt (1740-1825). Història de l'oratori a Catalunya al segle XVIII*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2004.

78. Sobre aquesta memòria o llegat, i el seu reviscolament, vegeu James S. AMELANG, «Memòria històrica i tradició cívica: algunes reflexions», dins l'obra del mateix AMELANG, *'Gent de la Ribera'...*, pàg. 225-238; Josep M. FRADERA, *Passat i identitat: la Guerra de Successió en la política i la literatura del segle XIX català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1993.